

Айtenова Альфия Аманжоловна
8D02202– «Философия» мамандығы бойынша философия докторы
(PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Қазақстан қоғамының әлеуметтік
процесстеріндегі «мәдени жарақат» феномені (XX ғасыр соңы – XXI ғасыр
басы)» тақырыбындағы диссертациясына

АНДАТПАСЫ

Зерттеу тақырыбы: «Қазақстан қоғамының әлеуметтік процесстеріндегі «мәдени жарақат» феномені (XX ғасырдың соңы – XXI ғасырдың басы)».

Зерттеудің мақсаты:

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасыр басындағы еліміздегі тарихи оқиғалар негізіндегі «мәдени жарақат» құбылысының заманауи әлеуметтік, саяси, психологиялық келбетін философиялық тұрғыдан талдау.

Зерттеудің міндеттері:

– «Мәдени жарақат» түсінігінің метафоралық көріністері мен оның әлеуметтік онтологиялық мағынасын түсіндіру және әлемдік ғылыми дискурс аясындағы негізгі тұжырымдамаларын сараптау;

– «Мәдени жарақат» түсінігін концепт ретінде ұсынып, оның логикалық-мағыналық құрылымын ашып көрсетіп, әлемдік деңгейдегі оқиғалар аясындағы жалпылама келбетін және оған қатысты тұжырымдамаларды саралау;

– «Холокост оқиғасының» тарихи трагедиялық жадының «мәдени жарақат» ретінде тағайындалуы мен әрқилы деңгейдегі өнер салаларындағы репрезентациялануы көріністерін философиялық тұрғыдан зерделеу;

– КСРО кезіндегі 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасының тарихи жадтағы ұлттық қайғы ретіндегі көріністерін ашып көрсету үшін генезисі мен эволюциясын зерттеу және кейінгі қоғамдық санадағы сақталып қалған жарақаттарын дәйектеу;

– КСРО идеологиясы мен сталинизм кезеңіндегі қазақ халқының мәдени-әлеуметтік өміріндегі дисфункциялар мен құлдыраулардың тарихи айғақтық негіздемелерін сараптау арқылы, XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасыр басындағы қоғамдық санадағы «мәдени жарақаттық» зардаптарын айғақтау;

– «Невада-Семей» антиядролық қозғалысының пайда болуы мен атқарған қызметінің адамзат пен ұлт тарихы алдындағы маңызын саралай келе, олардың 1991 жылдан бастап, қазіргі кезге дейінгі өнердегі репрезентацияларын талдау.

Зерттеу әдістері. Зерттеу жұмысын жүзеге асыруда төмендегідей әдістер кешенді түрде қолданылды.

Тақырыпты зерттеу барысында феноменологиялық, құрылымдық-функционалдық, психоаналитикалық әдістер, постмодернистік тұрғылармен қатар, жалпылау, абстрактілеу мен нақтылау, салыстыру мен ұқсату және өзге де логикалық операциялар қолданылды.

Зерттеу проблемасының эмпирикалық базасы ретінде тарихи құжаттар, әртүрлі деңгейдегі нормативтік құқықтық актілер, журналистикалық зерттеулер, сұхбаттар, куәліктер, көркем өнер және кино туындыларына контент-талдау бен герменевтикалық талдау жүргізілді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген ғылыми гипотезалар және жаңа білім болып табылатын басқа тұжырымдар)

1. «Жарақат» ұғымы батыстық әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулерде, дәстүрлі және қазіргі қазақ дүниетанымында қалыптасқан түсінік ретінде ділдегі көрініс ретінде қолданылатындықтан, әрқилы тұжырымдамалар мен идеялардың өзіндік жүйесі қалыптасқан. «Мәдени жарақат» жеке адамдық қобалжулардан бастап, әлеуметтік психологиялық құбылыс ретінде психология, әлеуметтану, саясаттану, философиялық зерттеулер аясында қарастырылуға тиіс. Сондықтан оның метафоралық келбеті саралап көрсетуді керек ететін концептуал түсінік ретінде құрылымдана алады. Бұл – тарихи эволюциядағы іргелі қайғылы оқиғалардың кейіннен қоғамдық санада сақталып қалатын, сабақтасатын және ұзаққа созылатын, жадта репрезентациялана алатын келбетін ашып береді.

2. «Мәдени жарақат» тұжырымдамалары үдерістің өзін саяси-әлеуметтік, когнитив тұрғыдан талдауға мүмкіндіктер ашады және ұғымның логикалық-семантикалық мағынасы толық айқындалуға тиіс. Сондықтан «Мәдени жарақат» – батыстық әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулерде жаңа парадигмалық пәнге айналды: рефлексиялық және интроспекциялық интенционалдылық бойынша айғақтала алады. Ұсынылған тұжырымдамалардың мәдени-әлеуметтік өмірдегі универсалдығы – әлеуметтік өзгерістерді философиялық рефлексиялау барысында көрініс табады және эмпирикалық проблемаларды бағалауда алуан түрлі мүмкіндіктер ашады. «Мәдени жарақат» – ғылыми тұжырымдама ретінде құрылымдана алады және сауықтыруды, емдеуді қажетсінетін әлеуметтік үдеріс ретінде оның технологияларын философиялық тұрғыдан талдауды керек етеді.

3. XX ғасырдағы батыстық «мәдени жарақат» құбылысының бір көрінісі – «Холокост» тарихи қайғылы оқиғасы. Сондықтан Батыс қауымдастығында «Холокост» тарихи оқиғасын зерттеудің маңыздылығының бірнеше алғышарттары бар. Батыс қоғамында «Холокост» тарихи оқиғасы өнердің түрлі саласында және мәдениеттің түрлі өнімінде әлі күнге көрініс тауып, ол тарихи жадта сақталу мен өзінің қоғамдық санадағы зардаптарын жоюға қарай бет түзеп келеді. Оның тарихи-әлеуметтік жадтағы көріністерін постмодернистік тұрғыдан бағамдау негіздерінің философиялық мазмұны да маңызды және ол кейіннен де өнерде өткір репрезентацияланатын мазмұндарды қамтиды.

4. 1986 жылғы Қазақстандағы Желтоқсан оқиғасы туралы зерттеулердің жүйесі оны «мәдени жарақаттар» негізінде таныта алады және «тарихи факт» – «бағалануы» – «себептері» – «өнердегі репрезентациясы» бірізділігі арқылы құрылымданады. Желтоқсан оқиғасының қайғысы тәуелсіздік алғаннан күні бүгінге дейін (XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басы) ұлттық тарихи жадта сақталған құбылыс болумен қатар, оның жарақаттарын емдеу мен сауықтырудың

әлеуметтік-психологиялық тетіктері орнықты, жүйелі түрде жасақталуға сұранып тұрғандай болады. Оқиғаның зардаптары мен қайғылы кейпінің және деңгейінің, кейіннен, ұлттық әдебиетте, кино өнерінде репрезентациялануы осы жарақаттардың айқын көрінісі.

5. КСРО кезеңіндегі сталинизм саясатының отаршылдық элементтері салдарының Қазақстан халқына тигізген ықпалы оның керітартпа саяси-идеологиялық келбетімен айшықталады: қазақ халқының ашаршылыққа ұшырауы, саяси қуғын-сүргін, күштеп немесе мәжбүрлі жер аудару саясаты, этногеноцид пен репрессиялар. Бұл үрдістердің шығу тегі Сталиннің тұлғалық болмысы мен жағымсыз мінез-құлық бейнелерінің саяси сахнадағы көріністері мен эксперименттік тәжірибелері екені анық болғандықтан, оның қазіргі заманғы тәуелсіздік алғаннан кейінгі мәдени жарақаттарды емдеу технологиясымен жалғасуы тиіс болғандықтан, бұл үрдісті тұтастай алғанда, мынадай түзілім бойынша зерттеу ұсынылды: «Сталин және сталинизм феноменін бағалаудың алғышарттары» – «Сталин болмысы» – «Сталинизм феномені» – «Сталинизм дәуіріндегі қазақ халқының мәдениеті» – «Қазіргі қазақ мәдениетінің «сталинизм феноменін» емдеу шараларының» бірізділігі. Қазақ қоғамы посткеңестік мемлекет ретінде сталиндік дәуір салдарынан туындаған адамның ішкі дүниесіндегі қайғылы драманы әлі күнге дейін бастан өткізіп келеді.

6. КСРО кезіндегі «Невада – Семей» халықаралық антиядролық қозғалысы – «Семей ядролық сынақ полигоны» қызметінің салдарынан туындаған қоғамдық-саяси құбылыс. Қозғалыс негізгі мақсаттарына жетті: ядролық сынақ полигонын жабу, оның салдарынан зардап шеккен елді мекен тұрғындарына гуманитарлық көмек көрсету және құқықтық қамтамасыз ету және т.б. осы іспеттес қарекеттер. Алайда қазақ қоғамының санасында бұл «мәдени жарақаттар» ретінде сақталып қалғандықтан, қозғалыстың полигонды жапқан дүниежүзілік бейбітшілік сүйгіш қауымдастық аясындағы және ұлт тағдыры алдындағы қызметі мен жауапкершілігі әрқилы күрделі идеялық саяси кикілжіңдер мен пікір тартыстары арқылы шешімін тапты. Сондықтан бұл оқиға – адамзат пен мемлекетіміз тарихындағы зардаптарын барынша толыққанды жоюды қажет ететін ұлттық (жалпықазақстандық) қайғы ретінде бағаланады.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығы.

– Отандық әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер аясында алғаш рет «мәдени жарақат» ұғымының онтологиялық мағынасы анықталды. «Метафора», «жарақат», «мәдениет» ұғымдарының мәні философиялық таным тұрғысынан қарастырылды. «Мәдени жарақат» метафорасы туралы ғылыми білімдердің құрылымдық жүйесі талданды;

– «Мәдени жарақат» – концепт ретінде қарастырылып, ғылыми танымдағы зерттелу бағдарлары мен тұжырымдамаларына, шетелдік және отандық ғалымдар мен өнер иелерінің идеяларына талдаулар жасалды, мәдени жарақат құбылысының философиялық мағынасы сараланды;

– «мәдени жарақат» туралы батыстық зерттеулердегі «Холокост» тарихи оқиғасына қатысты әлеуметтік-гуманитарлық білімдер кешенінің көркем өнер туындыларында репрезентациялануына талдау жасалды және олардың мағынасы философиялық тұрғыдан сарапталды;

– КСРО кезеңіндегі Желтоқсан оқиғасының мәдени-философиялық негіздерін зерделеу – «Желтоқсанның бағалануы» – «Желтоқсанның себептері» – «Желтоқсанның өнердегі репрезентациясы» түзілімі арқылы құрылымданды, оның қоғамдық санадағы әлеуметтік-психологиялық зардаптарының келбеті мен «Мәдени жарақат» ретінде емдеу жолдары ұсынылды;

– КСРО-ның сталинизм дәуіріндегі Қазақ халқының бастан өткізген трагедияларының тарихи-әлеуметтік негіздері мен оның кейінгі қоғамдық санадағы «мәдени жарақат» ретіндегі көріністері және мәдени-әлеуметтік сауықтырудың әрқилы технологиялары көрсетілді;

– Семей ядролық полигонының қызметі мен жарылыстардың қайғылы оқиғаларына саяси-тарихи шолу жасалып, оның «Мәдени жарақат» ретіндегі қазірге дейін сабақтасқан зардаптары сараланды, «Невада-Семей» қозғалысының ұлт, мемлекет, әлем алдындағы мақсаттарының жүзеге асырылуы мен жетістіктері зерделенді.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйестігі.

Зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңын және Қазақстан Республикасында жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, елімізде бекітілген «Білімді ұлт» сапалы білім беру» ұлттық жобасын, Қазақстан Республикасында жоғары білімді және ғылымды дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын дайындауға арналған білім беру бағдарламасын басшылыққа алумен сипатталады. Диссертациялық зерттеу Қазақстан Республикасының білім және ғылым саласына қатысты нормативтік-құқықтық құжаттарда белгіленген басымдықтарға сәйкес келеді.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауда қосқан үлесі (диссертация авторының жарияланымның жалпы көлемінен пайызбен өлшенген үлесі көрсетілген):

Диссертациялық жұмыстың мазмұны бойынша жарияланған еңбектердің жалпы саны – 4, оның ішінде Scopus ғылымметриялық дерекқорына енгізілген халықаралық рецензияланатын журналда 78 процентиі бар 1 мақала, ҚР Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған ғылыми басылымдарда – 3.

Барлық жарияланымдар зерттеу барысында дайындалған.

“Struggle for Peace, in their Own Land” as the Philosophy of the “Nevada-Semipalatinsk”. Human Affairs. Received February 7, 2023; accepted July 9, 2023. Aitenova Alfiya; Kulsariyeva Aktolkyn; Ryskiewa Aiyemzhan, докторант үлесі – 70%).

ҚР Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған жарияланымдарда 3 мақала жарияланды:

1. Желтоқсан – 1986: бағалануы, себептері және өнердегі репрезентациясы. «Әл-Фараби» Әлеуметтік-гуманитарлық зерттеулер журналы. UDC 101.9:001.891 № 4 (76) 2021 ж. Б.154-167. Айтенова А.А., Қайратұлы Самат, докторант үлесі – 80%).

2. «Мәдени жарақат» – әлеуметтік өзгерістерді зерттеу тәсілі. «ҚазҰУ хабаршысы» журналы. ISSN 1563-0307; eISSN 2617-5843 Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. №2 (80). 2022. Айтенова А.А., Қайратұлы Самат, докторант үлесі – 80%).

3. «Мәдени жарақат» метафорасының онтологиялық мәні. «ҚазҰУ хабаршысы» журналы. ISSN 1563-0307; eISSN 2617-5843 Философия, мәдениеттану, саясаттану сериясы. №1 (75). 2021. Айтенова А.А., Құлсариева А.Т., докторант үлесі – 80%).